

Mariusz Trąba

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego – Instytut Historii

ORCID 0000-0001-5836-9052

Szkolnictwo elementarne dekanatu olkuskiego w świetle *Rapportów z popisów* przeprowadzonych w latach 1821–1824

Elementary Education of the Olkusz Deanery in the Light of *Rapporty z popisów* (Reports from Exams) Carried out between 1821–1824

According to the provisions of the Government Commission of Religious Denominations and Public Enlightenment of 1817, local authorities in the Kingdom of Poland (both clergy and laity) were obliged to organise, twice a year, exams in their elementary schools. Extant reports from these exams are an important source of information – especially in relation to specific villages and schools – on the functioning of these schools and the changes observed in elementary education in the Kingdom of Poland. This article is an analysis of the contents of the reports from exams that took place in ten elementary schools operating in the parishes of the Olkusz deanery in the years 1821–1824. The reports are kept in the archives of the Metropolitan Curia in Krakow.

The information contained in the exam reports allows us to conclude that education in the Olkusz deanery struggled with many difficulties such as lack of school premises, and the reluctant attitude of the local community who opposed the idea of schools as such and was unwilling to finance them or send their children there. There is an interesting issue of assessing the work of teachers and the benefits of learning for the students in those schools. The exams show that even the good work of teachers did not guarantee the progress in students' skills and abilities, and lack thereof was probably a result of their irregular attendance at school.

Keywords: Poland – history of education 1795–1918, elementary education, the Olkusz deanery

Słowa kluczowe: Polska – historia oświaty 1795–1918, szkolnictwo elementarne, dekanat olkuski

Wstęp

Szkolnictwo elementarne na ziemiach polskich w okresie zaborów doczekało się już wielu szczegółowych badań oraz jego dziejom poświęcono szereg ważnych opracowań¹. Jednakże okazuje się, że do dziś dnia można odnaleźć źródła, które rzucają dodatkowe światło na działalność i funkcjonowanie szkół tego typu, szczególnie w wymiarze lokalnym i regionalnym. Takim źródłem są na przykład raporty z popisów, czyli egzaminów danej szkoły. Organizację egzaminów zwanych popisami oraz zasady sporządzania okresowych raportów po ich przeprowadzeniu z funkcjonowania i działalności szkół elementarnych w Królestwie Polskim, normowało rozporządzenie wydane 6 maja 1817 r. przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (KRWRiOP) w Warszawie pt. „Instrukcja dla dozorów i nauczycieli odnośnie zasad sporządzania raportów w szkołach elementarnych”. Wprowadzenie takiej formy kontroli poziomu nauczania w szkołach elementarnych miało służyć ściślejszemu nadzorowi władz oświatowych nad placówkami oświatowymi². Zgodnie z założeniami wspomnianego powyżej rozporządzenia, dozory szkolne zobowiązane zostały do przeprowadzenia dwa razy w roku (na zakończenie pierwszego półrocza nauki, czyli na początku marca oraz przed wakacjami, czyli na początku lipca) egzaminu uczniów swojej szkoły. Egzamin ten – nazywany popisem – przeprowadzany był każdorazowo w obecności członków miejscowego dozoru szkolnego (stanowili go: proboszcz, wójt gminy lub sołtys oraz 2–3 „znakomitszych” obywateli wsi), zaproszonych gości oraz rodziców dzieci szkolnych. Sprawozdanie z jego przebiegu, zawierające m.in. liczbę uczniów uczęszczających do szkoły, ogólny opis ich postępów w nauce, nazywany też „pożytkiem uczniów z chodzenia na naukę”, ocenę pracy nauczyciela, określenie regularności pracy szkoły oraz dane na temat budynku szkolnego, sporządzały dwie instytucje: świecka, czyli miejscowy dozór szkolny oraz kościelna, a więc proboszcz parafii bądź jej administrator, na terenie której szkoła funkcjonowała. W obu przypadkach zobowiązani oni byli do przesłania go swoim zwierzchnikom najpóźniej do końca marca z półrocza zimowego i do połowy sierpnia z półrocza letniego: dozór – władzy świeckiej, czyli bezpośrednio komisarzowi obwodowemu, a ten komisji wojewódzkiej, a gospodarz parafii lub jej administrator – księdzu dziekanowi, a ten swojemu biskupowi³.

- 1 Bogaty stan badań nad dziejami szkolnictwa elementarnego na ziemiach polskich w XIX w. na obszarze ziem Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego omawiają w swych publikacjach m.in.: E. Suchan, *Historyczny zarys organizacji szkolnictwa elementarnego w Polsce od Komisji Edukacji Narodowej po dobę obecną*, Brześć nad Bugiem 1937; E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*, Warszawa 1960; R. Wroczyński Ryszard, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982; M.M. Grzybowski, *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu późnocnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764–1830)*, Płock 1987; W. Właźlak, *Szkoły elementarne w okręgu pajęczańskim (1808–1832)*, Częstochowa 2001; W. Jemielity, *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego, „Studia Podlaskie” t. 11, 2001, s. 51–72*; A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin 2002; F. Pilarczyk, *Elementarze polskie od ich XVI-wiecznych początków do II wojny światowej*, Zielona Góra 2003; A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo Będzina 1795–1918 wraz z tekstami źródłowymi*, Katowice 2012; eadem, *Dzieje Szkoły nr 1 w Strzemieszycach Wielkich (1806–1939) wraz z tekstami źródłowymi*, Bielsko-Biała 2018.
- 2 A. Winiarz, op. cit., s. 117.
- 3 *Teksty źródłowe do dziejów regionu częstochowskiego*, red. A. J. Zakrzewski, Z. 3: *Szkolnictwo elementarne*, red. J. Związek, Częstochowa 1996, s. 46.

Bazą źródłową niniejszego opracowania są raporty, które sporządzili proboszczowie parafii dekanatu olkuskiego uczestniczący w popisach uczniów szkół elementarnych działających na terenie ich parafii w latach 1821–1824. Dokumenty przechowywane są w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, w teczce: Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II. Materiały są niepaginowane. Raporty mają charakter wypełnionych tabel w wpisanyimi odpowiedziami na ściśle sprecyzowane pytania (por. Tabela 15). Dokumenty zostały podpisane przez kilka osób, reprezentujących władze świeckie (sołtys, wójt, radni) i duchowne (proboszcz). W wypadku kilku dokumentów zostały one podpisane przez miejscowych gospodarzy. Raporty są opatrzone dwoma pieczęciami: proboszcza i przedstawiciela władzy świeckiej, zazwyczaj burmistrza lub wójta.

Kwerenda materiałów wykazała, że mają one charakter fragmentaryczny i przypadkowy, a zachowane raporty pochodzą z różnych dekanatów diecezji krakowskiej. Trudno dziś orzec jednoznacznie, czy zachowany stan materiałów archiwalnych jest wynikiem nie wypełniania obowiązku sporządzania tego typu dokumentów i w związku z tym nie dostarczeniem ich przez proboszczów władzom wyższym, czy też zniszczenia bądź zagubienia części materiałów archiwalnych. Kwerenda w poszukiwaniu zachowanych materiałów tego typu dla dekanatu olkuskiego w archiwach państwowych nie przyniosła na razie pozytywnych rezultatów.

Przedmiotem podjętej analizy pozostają raporty dozorów szkół elementarnych z popisów przeprowadzonych w latach 1821–1824 (w wypadku 1824 r. tylko z półrocza zimowego) w szkołach funkcjonujących w różnych miejscowościach dekanatu olkuskiego, stanowiącego od 1819 r. część obwodu olkuskiego i województwa krakowskiego. Podejmując rozważania na temat przedstawiony w tytule artykułu scharakteryzowano pokrótce dekanat olkuski i tradycje szkolnictwa parafialnego na jego terenie. Zasadniczy zrab artykułu stanowi analiza danych zebranych z poszczególnych dokumentów i zestawionych w postaci tabel, a dotyczących sposobu funkcjonowania szkół elementarnych na omawianym obszarze w latach 1821–1824.

Kwestia funkcjonowania szkolnictwa elementarnego na terenie regionu olkuskiego została podjęta przede wszystkim w niezwykle wartościowym opracowaniu Antoniego Artymiaka⁴. Z badań tego autora korzystał w znacznej mierze Ryszard Kołodziejczyk, który charakteryzował stan szkolnictwa tego typu w regionie olkuskim w czasie niewoli narodowej⁵. Opracowanie poniższe zostało oparte na odmiennej bazie źródłowej niż dwa wymienione wcześniej dzieła, a jednocześnie ze względu na wąskie ramy chronologiczne, stara się w sposób bardziej szczegółowy ukazać codzienne funkcjonowanie szkolnictwa elementarnego na obszarze dekanatu olkuskiego w warunkach konkretnych szkół i parafii. Z perspektywy dziejów oświaty dziewiętnastowiecznej zebrane dane w interesujący sposób ukazują narastające problemy szkolnictwa elementarnego w I połowie XIX w. na obszarze Królestwa Polskiego. W zakresie badań regionalnych – są one interesującym zestawieniem dotychczas nieznanymi i nie prezentowanymi w literaturze przedmiotu faktów.

4 A. Artymiak, *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816–1862)*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964.

5 R. Kołodziejczyk, *W dobie powstań narodowych*, [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, Warszawa – Kraków 1978, s. 488–491.

1. Dekanat olkuski i tradycje szkolnictwa elementarnego na jego terenie

W okresie staropolskim oraz w pierwszych dekadach po upadku Rzeczypospolitej w końcu XVIII w. Olkusz i leżące w jego najbliższej okolicy miejscowości pozostawały częścią diecezji krakowskiej, zaś w jej granicach – rozległego terytorialnie dekanatu nowogórskiego⁶. Po ustanowieniu nowych granic politycznych w 1815 r., które podzieliły obszar diecezji krakowskiej, władze państw zaborczych wymusiły na rządach diecezji dostosowanie tych ostatnich do przyjętych podziałów politycznych⁷. W wyniku reformy struktur administracji kościelnej w końcu drugiego dziesięciolecia XIX w. powstał dekanat olkuski. Konkretna data rozporządzenia władz diecezji krakowskiej powołującego go do życia do tej pory nie jest ustalona. Spośród wielu uznanych historyków oraz popularyzatorów wiedzy historycznej prezentujących dzieje Olkusza, regionu olkuskiego czy parafii św. Andrzeja Apostoła w Olkuszu⁸, tylko Piotr Natanek stwierdził, iż dekanat olkuski (*decanatus ilcussiensis*) ustanowiony został w sierpniu 1818 r. Jednakże nawet on powołuje się przy tym na dokument pośredni, a nie bezpośrednią decyzję władz kościelnych w tej mierze⁹. Rok 1818 jako datę powstania dekanatu olkuskiego potwierdza spis duchowieństwa dekanatu olkuskiego diecezji krakowskiej z tegoż właśnie roku¹⁰. W 1817 r., w takim samym spisie parafia olkuska stanowiła nadal część dekanatu nowogórskiego¹¹. Przebieg wydarzeń politycznych zachodzących pomiędzy Stolicą Apostolską i władzami diecezji krakowskiej odnośnie uregulowania granic tej ostatniej po 1815 r., daje podstawy do stwierdzenia, że rzeczywiście w 1818 r. – wraz z wytyczaniem nowych granic diecezji krakowskiej i jej reorganizacją – mogło jednocześnie dojść do wydania decyzji w sprawie nowej sieci dekanatów w tej diecezji, w tym także do utworzenia dekanatu olkuskiego¹².

Powstały w 1818 r. dekanat olkuski tworzyło 14 parafii: 1. Biały Kościół, 2. Bolesław, 3. Chechło, 4. Gorenice, 5. Jangrot, 6. Jerzmanowice, 7. Korzkiew, 8. Olkusz, 9. Przeginia, 10. Raclawice, 11. Sąsów, 12. Smardzowice, 13. Sułoszowa i 14. Zadroże. W granicach dekanatu olkuskiego znalazł się też klasztor ojców augustianów w Olkuszu¹³. Jednak już w 1819 r., w wyniku rozmów biskupa krakowskiego Jana Pawła Woronicza z władzami zaborczymi i wydanym Rozporządzeniem Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 9 marca 1818 r., granice dekanatów diecezji krakowskiej zostały dostosowane do granic jednostek administracji państwowej, czyli do ustanowionych przez Rosjan

6 Por. J. Kracik, *Duszpasterstwo parafialne w dekanacie Nowa Góra w pierwszej połowie XVIII wieku*, [w:] *Studia Kościelno-Historyczne*, t. 2, red. B. Kumor, Lublin 1977, s. 127–282.

7 B. Kumor, *Granice (archi)diecezji krakowskiej (1000–1939)*, „Prawo Kanoniczne” t. 6, 1963, z. 4, s. 544–551.

8 Por. m.in. B. Chlebowski, *Olkusz*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 486–493; D. Olszewski, *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku. Analiza środowiska diecezjalnego*, Lublin 1984, s. 24–25; R. Kołodziejczyk, op. cit., s. 461–532; J. Sałata, *Olkusz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 539–540; O. Dziechciarz, *Przewodnik po ziemi olkuskiej. Cz. 1: Olkusz*, Olkusz 2000.

9 Por. P. Natanek, *Organizacja terytorialna diecezji krakowskiej w latach 1795–1939*, Kraków 1995, s. 30–32.

10 *Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Cracoviensis*, [w:] *Ordo officii Divini pro dioecesi Cracoviensi juxta Rubricas Breviarii et Missalis Romani tam generales quam particulares nec non Decreta Sacras Rituum Congregationis in annum Domini MDCCCXVII post Bissexilem primum et post Embolismalem secundum conscriptus Joanne Pysch Vice-Decano Ecclesiae Cathedr. Crac. Cracoviae* [1817], [dalej: *Elenchus cleri saecularis* (1817)], s. 121.

11 *Elenchus cleri saecularis* (1818), s. 122–124.

12 B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszłość” t. 17, 1963, s. 214–216.

13 *Elenchus cleri saecularis* (1818), s. 122–124.

w 1815 r. granic obwodów i powiatów¹⁴. Dlatego po zmianach dokonanych w sieci dekanalnej w 1819 r. przez ks. bpa krakowskiego J. P. Woronicza, dekanat olkuski w 1820 r. obejmował 13 jednostek duszpasterskich, którymi były: 1. Bolesław, 2. Bydlin, 3. Chechło, 4. Dłużec (jako filia parafii w Wolbromiu), 5. Gołaczowy, 6. Gorenice, 7. Jangrot, 8. Olkusz, 9. Poręba Górna, 10. Przeginia, 11. Raclawice, 12. Wolbrom parafia i 13. Wolbrom-szpital. Swym wyglądem obszar dekanatu przypominał odwrócony trapez. Zachodnie jego parafie (Bolesław i Chechło) graniczyły z dekanatem siewierskim; na południu jego granica opierała się na rzece Wiśle, stanowiąc jednocześnie granicę z utworzoną w 1815 r. Rzecpospolitą Krakowską oraz dekanatem Nowa Góra; na wschód parafie: Przeginia, Jangrot, Poręba Górna graniczyły z dekanatem Skała i na dość krótkim odcinku z dekanatem Miechów; natomiast na północy graniczył z dekanatem pilickim¹⁵.

Organizacja dekanalna diecezji krakowskiej w Królestwie Polskim, której częścią pozostawał dekanat olkuski w granicach ukształtowanych w latach 1818–1819, przetrwała bez większych zmian do czasów powstania styczniowego. Jednocześnie w tym okresie stopniowo zachodził proces wydzielania się tej części diecezji krakowskiej w osobny organizm administracji kościelnej, pod nazwą tzw. diecezji kielecko-krakowskiej, a ostatecznie diecezji kieleckiej. Ważnym etapem w tym procesie było powstanie listopadowe i poparcie jakiego udzielił mu bp krakowski Karol Skórkowski¹⁶.

Tradycje szkolnictwa parafialnego, a następnie elementarnego na obszarze powstałego w 1818 r. dekanatu olkuskiego sięgają prawdopodobnie czasów średniowiecza. Pierwsze wzmianki pisane o działalności tego typu instytucji na omawianym obszarze pochodzą jednak dopiero z XVI w.¹⁷ Wyróżniającym się ośrodkiem był w tym względzie oczywiście Olkusz. Wynikało to zarówno z jego znaczenia jako osady handlowej na szlaku Wrocław – Kraków, jak też jako znaczącego ośrodka wydobywania rud galmanu i srebra. Początki szkolnictwa w tym mieście niektórzy badacze datują na XIV stulecie. W XVI w. olkuski dom szkolny znajdował się obok kościoła, a w 1566 r. miejscowi górnicy zapisali na potrzeby szkoły, kościoła i szpitala (tak nazywano wtedy dom starców) 1/26 część swoich zarobków, co potwierdził w 1572 r. na sejmie warszawskim król Zygmunt August. Nauczycielami olkuskiej szkoły w XVI i XVII w. pozostawali zawsze bakałarze Akademii Krakowskiej¹⁸. W XVII stuleciu olkuska szkoła parafialna podupadła i przez kilkadziesiąt lat nie funkcjonowała. Jej brak jeszcze z 1748 r. potwierdził kościelny protokół powizytacyjny. Swoją działalność wznowiła dopiero w drugiej połowie XVIII stulecia¹⁹. Jej funkcjonowanie było jednak utrudnione, głównie z powodu braku odpowiedniego budynku szkolnego. Pomimo sporządzenia planów i pomocy w zbieraniu środków na budowę ze strony wielkorządcy krakowskiego Ignacego Benoego z całą pewnością do 1791 r. nie udało się przystąpić do realizacji projektu²⁰.

14 D. Olszewski, op. cit., s. 24–25; M. Kallas, *Historia ustroju Polski X–XX wiek*, Warszawa 2003, s. 238–239.

15 *Diecezja krakowska w 1821 roku* (mapa, oprac. P. Natanek), [w:] P. Natanek, *Ustrój i organizacja diecezji krakowskiej w latach 1795–1939*, Kraków 1994 (masz.), t. 3 (mapy), b.p.

16 B. Kumor, *Organizacja*, s. 216–224; idem, *Granice*, s. 552–554; D. Olszewski, op. cit., s. 17–25.

17 Szczegółowo na ten temat: A. Zapart, *Szkolnictwo parafialne w archidiaconacie krakowskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983; por. S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004, s. 255–260.

18 J. Wiśniewski, *Dzieje miasta Olkusza, jego kościołów i pamiątek*, Mariówka 1933, s. 5–6.

19 F. Kiryk, *Szkolnictwo i stosunki kulturalne w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Dzieje Olkusza*, t. 1, s. 433.

20 P. Jędrzejewski, *Działalność Komisji Boni Ordinis dla miast wielkorządów krakowskich w Olkuszu w latach osiemdziesiątych XVIII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny” t. 74, 2017, z. 2, s. 260.

W średniowieczu zorganizowano również szkoły w niektórych wiejskich parafiach regionu olkuskiego. Jednak placówki te były słabiej rozwinięte niż olkuska szkoła miejska. Proboszczowie poszczególnych parafii niezbyt się o nie troszczyli. Mniejsze było też zainteresowanie władz kościelnych utrzymywaniem budynków szkolnych i posady nauczyciela²¹. Na początku XV w. szkoła parafialna funkcjonowała w Chechle. Jej upadek potwierdzają źródła kościelne dopiero w 1728 i 1748 r. Szkołę w Gołaczewach, jako placówkę prowadzącą naukę z dziećmi w małym budynku szkolnym odnotowały źródła kościelne z lat 1598–1690, a w Jangrocie z lat 1598–1663. W XVI i XVII w. swoje szkoły miały też wsie: Poręba Górna i Poręba Dzierżna. W Raclawicach rozpoczęcie pracy szkoły niektóre źródła datują już na początek XV w., a potwierdzają jej działalność jeszcze w 1663 r. Natomiast szkoła parafialna w Przegini funkcjonowała z całą pewnością od 1513 r. Od 1644 r. prowadziła działalność we własnym budynku. I chociaż podupadła na przełomie XVII i XVIII w., to jednak w 1790 r. ponownie nauczyciel uczył dzieci w tej miejscowości. Szkoła w Wolbromiu, powstała w latach siedemdziesiątych XIV w., nieomal równocześnie z parafią, należała do placówek o stosunkowo wysokim poziomie nauczania. Ustanowione tu fundacje: Jana Wolbrama oraz braci Piotra i Adama Smoleńskich na rzecz wolbromskich młodych mieszczan pobierających nauki sprawiły, że z Wolbromia wywodzili się przedstawiciele inteligencji krakowskiej oraz że wolbromska szkoła parafialna nie zaprzestała swej działalności w XVII i XVIII w.²²

Stan szkolnictwa parafialnego na omawianym obszarze podlegał podobnym przemianom, jakie zachodziły w innych częściach diecezji krakowskiej. W I połowie XVII w. na 26 parafii dekanatu nowogórskiego w 25 funkcjonowały szkoły. Świadczy to o szczególnej uwadze, jaką zwracano na działalność tego typu instytucji oświatowych. W następnych dziesięcioleciach, na skutek różnorodnych procesów (pogorszenie się stanu materialnego parafii, przemiany statusu nauczyciela) stan szkolnictwa parafialnego uległ zdecydowanemu pogorszeniu. Z ustaleń Jana Kracika wynika, że w XVIII w. proces zaniku szkół parafialnych na omawianym obszarze był znaczny w wymiarze liczbowym i stały w zakresie czasowym²³.

Rozbiory Rzeczypospolitej w II połowie XVIII w. sprawiły, że Olkusz i okoliczne tereny przez kilka następnych dziesięcioleci zmieniały przynależność państwową. Po krótkiej okupacji pruskiej (1794–1796) region został zajęty przez Austriaków, którzy rządili tu do 1809 r. W tym roku Olkusz i pobliskie tereny zostały włączone w granice Księstwa Warszawskiego, zaś po jego likwidacji, w 1815 r. przyłączone do Królestwa Polskiego. Wszystkie te zmiany niekorzystnie odbijały się na sytuacji społecznej i gospodarczej regionu, w tym także na funkcjonowaniu szkolnictwa elementarnego²⁴.

Władze oświatowe Królestwa Polskiego postawiły sobie za zadanie niezwykle ambitny cel rozwoju szkolnictwa elementarnego. Po etapie dyskusji w 1817 r. wydano odpowiednie rozporządzenia i przystąpiono do prac nad organizacją okręgów szkolnych oraz

21 F. Kiryk, op. cit., s. 454.

22 Ibid. s. 436–444, 454–456; K. Tomczyk, *Dzieje wsi i parafii Przeginia*, Kraków 2008, s. 47.

23 J. Kracik, op. cit., s. 193–195.

24 Por. D. Molenda, *Dzieje Olkusza do 1795 roku*, [w:] *Dzieje Olkusza*, t. 1, s. 235–340; W. Trzebiński, A. Borkiewicz, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1913 (zarys historyczny)*, Warszawa 1956 (*Dokumentacja Geograficzna*, z. 4), s. 3, 4–9.

towarzystw szkolnych dla poszczególnych miejscowości²⁵. Z obszaru dekanatu olkuskiego w granicach z 1820 r., zachowało się zaledwie kilka protokołów potwierdzających organizację szkół na nowych warunkach. Zachowana dokumentacja wskazuje wyraźnie, że z jednej strony – zgodnie z nakazami płynącymi z góry kolejne towarzystwa szkolne były organizowane, ale z drugiej strony – początki ich działalności były bardzo trudne i często szkoły nie funkcjonowały należycie. Już w 1817 r. towarzystwo szkolne utworzono we wsiach Przeginia i Poręba Górna. Marcin Pady, dziedzic tej ostatniej przekazał plac i drewno na budowę gmachu szkolnego i przyznał nauczycielowi stosowne uposażenie. Jednak niepłacenie składek przez miejscowych właścicieli spowodowało, że niedługo po organizacji, szkoła przestała funkcjonować. Dlatego po raz kolejny protokół o powstaniu w Porębie Górnej towarzystwa szkolnego, Komisja Województwa Krakowskiego podpisała 6 października 1822 r. Towarzystwo szkoły elementarnej w Łobzowie zawiązała 5 lutego 1819 r. ks. Józef Łopanowski, proboszcz wolbromski. Jako że wieś pozostawała własnością rządową postanowiono, że budynek szkolny wybuduje rząd, a etat nauczyciela określono na 240 złp. Również proboszcz wolbromski zorganizował towarzystwo szkolne 12 lutego 1819 r. w Bydlinie. 20 grudnia 1819 r. Justyna i Kalasanty Łęccy, właściciele wsi Bolesław, zorganizowali w niej towarzystwo szkolne, przeznaczając jednocześnie na potrzeby szkoły budynek i ogród dla nauczyciela. Zorganizowane towarzystwo szkolne w Bolesławiu obejmowało swym zasięgiem również mieszkańców sąsiednich wsi: Łaski, Ujków, Starczynów i Hutki Rabsztyńskie. Po 1815 r. naukę szkolną według nowych założeń prawnych wznowiono także w Olkuszu i Wolbromiu. Zapewne i w pozostałych wsiach podpisano stosowne protokoły o powstaniu towarzystw szkolnych i rozpoczęciu funkcjonowania szkół według nowych, obowiązujących od 1817 r. podstaw prawnych, ale te nie zachowały się²⁶.

2. Funkcjonowanie szkół

2.1. Regularność pracy szkoły

Z analizy zachowanych raportów z organizacji popisów szkolnych przechowywanych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie wynika, że na początku marca 1821 r., szkoły elementarne funkcjonowały w 17 miejscowościach dekanatu olkuskiego. Były to osady: 1) Bolesław, 2) Bukowno, 3) Bydlin, 4) Chechło, 5) Dłużec; 6) Gołaczowy, 7) Jangrot, 8) Michałówka, 9) Kąpiele Wielkie, 10) Krzykawa, 11) Kwaśniów, 12) Łobzów, 13) Pomorzany, 14) Poręba Górna, 15) Przeginia, 16) Olkusz i 17) Wolbrom²⁷. W omawianym okresie brak – nie sposób stwierdzić z jakiego powodu – raportów z dwóch wsi parafialnych: Gorenice i Raclawice. Ostatecznie dysponujemy więc materiałem archiwalnym, na który składają się raporty przekazane z 10 szkół z miejscowości pozostających siedzibami parafii oraz z 7 wsi nieparafialnych. W tym ostatnim wypadku były to szkoły funkcjonujące

25 A. Winiarz, *Szkołnictwo*, s. 115–118.

26 A. Artymiak, op. cit., s. 31–32; K. Tomczyk, op. cit., s. 47.

27 Nazwy niektórych wsi (np. Jangrot, Michałówka, Gołaczowy, Kąpiele Wielkie) w raportach z kolejnych lat są bardzo różnie zapisane. W niniejszym opracowaniu przyjęto jednolitą ich nazwę, tak w tabelach, jak i w tekście głównym.

we wsiach: 1) Bukowno i 2) Krzykawa – należące do parafii Bolesław; 3) Łobzów i 4) Kąpiele Wielkie – do parafii Wolbrom; 5) Michałówka – do parafii Jangrot; 6) Kwaśniów – do parafii Chechło; 7) Pomorzany – do parafii Olkusz²⁸. Do niektórych miejscowości (tak samo parafialnych, jak i nieparafialnych), tworzących towarzystwa szkolne, dołączono mniejsze wsie (także z obciążeniem ich mieszkańców składką szkolną). I tak: do towarzystwa szkolnego w Bydlinie – włączono wieś Domanowice; do towarzystwa w Dłużcu – wieś Lgotę Wolbromską; do towarzystwa w Gołaczowach – wsie: Sucha i Chełm, a do towarzystwa szkolnego w Kąpielach Wielkich – wieś Kąpielki Małe²⁹.

Z analizy wszystkich raportów z siedmiu półroczy lat 1821–1824 wynika, że niektóre, zazwyczaj mniejsze placówki szkolne, prowadzące działalność w półroczu zimowym 1821 r., już w następnym półroczu bądź kolejnym roku, zaprzestały funkcjonować, czy też prowadziły swą działalność w następnych półroczach nieregularnie. Członkowie ich towarzystw szkolnych nie posyłali dzieci na naukę, a jednocześnie nie uiszczali składek na nauczyciela. Decydujące znaczenie dla takiego stanu rzeczy miało rozporządzenia władz Królestwa Polskiego z 16 czerwca 1821 r. i 13 sierpnia 1821 r., które znosiły obowiązek opłacania składek na towarzystwo szkolne przez włościan oraz zabraniało dziedzicom i plebanom zmuszania włościan do płacenia owych składek³⁰. Nie bez znaczenia mogły tu mieć także różnorakie przyczyny natury lokalnej, np. negatywna postawa kolatora wobec istnienia szkoły.

Większość szkół funkcjonowała „regularnie” bądź „codziennie” (Kwaśniów, Bukowno), chociaż niekiedy z niewielką grupą uczniów. Na nieregularność pracy szkół w różnych półroczach wskazano w raportach z Bydlina, Pomorzany, a przede wszystkim z Jangrota. Przyczyn regularności lub nieregularności prowadzonych zajęć można upatrywać po stronie nauczyciela prowadzącego zajęcia, bądź po stronie – uczniów, którzy nie uczęszczali na zajęcia, co prowadziło do prostego faktu, że więc szkoła zajęć nie prowadziła.

W większości wypadków nauczyciele prowadzący zajęcia w omawianych szkołach uzyskiwali pozytywne oceny swej pracy, a więc to raczej nie oni byli przyczyną nieregularności odbywanych zajęć. Prawdopodobnie więc to uczniowie chodzili do szkoły nieregularnie, a w czasie nasilonych prac gospodarskich (wiosną i jesienią) wcale nie uczęszczali na naukę szkolną. Władze Królestwa Polskiego nie przyjęły konkretnych postanowień stanowiących o obowiązku rodziców posyłania dzieci w wieku szkolnym (7–12 lat) na naukę. Mimo więc właściwej organizacji szkoły i uiszczania przez stowarzyszonych składek na nauczyciela, zdarzało się, że rodzice nie posyłali zwłaszcza starszych dzieci na naukę szkolną, bo były niezbędne do pracy w gospodarstwie, bądź w domu do opieki nad chorymi członkami rodzin. Do szkoły wysyłało tylko najmłodsze z dzieci, jako najmniej przydatne w pracach na polu czy w gospodarstwach. Nikt nie dziwił się, że większość dzieci rozpoczęła chodź do szkoły dopiero po św. Marcynie (11 listopada), a zaprzestawała do niej uczęszczać już na początku marca roku następnego.

28 Por. *Elenchus cleri saecularis et regularis dioeesis Cracoviensis [1820–1832; 1838]*, Cracovie 1820–1832, 1838.

29 Dane na ten temat zestawiono w Tabeli 1.

30 *Raport Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu i stanu kraju w latach 1820–1823, przedstawiony na posiedzeniu Sejmu dnia 14 maja 1825 r.*, [w:] *Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym. T. 1: Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816–1828*, wyd. i wstęp J. Leskiewiczowa, F. Ramotowska, Warszawa 1984, s. 195.

2.2. Budynek szkolny

Określając w raportach liczbę uczniów, nie podawano informacji o tym czy placówka posiadała własny budynek i gdzie znajdowała się siedziba szkoły. Tylko w sprawozdaniu z półrocza letniego 1823 r. zapisano, że w Jangrocie szkoła funkcjonowała „w domu na to wystawionym” (bez określenia w którym miejscu i roku), a w Michałowce – „w domu włościańskim”. Można sądzić, iż mimo podpisania po 1815 r. przez proboszczów oraz przedstawicieli władz gminnych (wójtów, sołtysów i radnych) protokołów o organizacji szkół, właśnie brak własnych lokali, czyli budynków stanowiących ich siedziby (a jednocześnie miejsca zamieszkania nauczycieli), pozostawał jedną z zasadniczych przyczyn tego, że szkoły nie prowadziły regularnie swej działalności. Stan taki powodował, że niejednokrotnie nauczyciel – z tzw. przyczyn obiektywnych – pozostawał bez pracy i środków do życia³¹.

2.3. Frekwencja uczniów

W wielu raportach z popisów dozór szkolny stwierdzał wprost, że dzieci do szkoły nie chodzą, bo „rodzice odrywają je od nauki dla posług gospodarskich”. Dlatego podawana w nich liczba uczniów szkół w różnych wsiach (zestawiono ją w Tabeli 3), była dość zróżnicowana i stale ulegała zmianom. Nie sposób jednoznacznie określić dla konkretnych przypadków z jakich przyczyn liczba uczęszczających do szkoły uczniów zmniejszała bądź zwiększała się.

W omawianym okresie (1821–1824), najwięcej uczniów uczęszczało do szkół we wsiach: Bydlin, Kwaśniów i Bukowno (225, 202 i 200), a także we wsi Chechło i w mieście Olkusz (170 i 156). W każdej z nich, uczyło się więcej chłopców niż dziewcząt, chociaż w zimowym półroczu 1821 r. w szkole w Bydlinie dziewcząt było o ponad 30% więcej niż chłopców. Z kolei we wskazanych wyżej trzech pierwszych miejscowościach grupujących największą liczbę uczniów, dziewczęta stanowiły odpowiednio: 45%, 22% i 35% ogółu uczniów. Najmniej uczniów chodziło do szkół we wsiach Michałowka i Przegonia (78 i 105). I tu też najmniej było uczennic (19% i 26%) (por. dane w Tabeli 4).

Należy sądzić, iż do omawianych szkół uczęszczały dzieci różnych wyznań, choć liczebnie zdecydowanie dominowały wśród uczniów dzieci wyznania rzymskokatolickiego. Wyłącznie w dwóch sprawozdaniach z pracy szkoły z Wolbromia podano, że wśród 50 uczniów uczęszczających do szkoły w półroczu zimowym 1821 r., 18 z nich było Żydami, a w półroczu letnim 1822 r. zapisano, że wśród 52 uczniów i uczennic tej placówki, 30 z nich (w tym 23 chłopców) było wyznania mojżeszowego³².

2.4. „Korzyści z nauki” dla uczniów

Prezentując informacje „o korzyściach uczniów” wyniesionych z nauki szkolnej, w niektórych raportach podano między innymi, że w 1821 r.: w Bydlinie „uczniowie w czytaniu, pisaniu i początkowym rachunku postąpili”; w Kąpielach Wielkich i Łobzowie u „niektó-

31 Por. *Protokół o zawiązaniu towarzystwa szkolnego we wsi Strzemieszyce Wielkie z 30 czerwca 1820 roku, łącznie z wykazem szkół elementarnych w parafii Gołonóg*, [w:] A. Glimos-Nadgórska, *Dzieje Szkoły*, s. 197–203.

32 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty, b.p. *Raport od dozoru szkolnego miejscowego szkoły elementarnej w mieście Wolbromiu [...] zwiastujący o odbytym popisie z pierwszego półrocza 1820/1821* (Wolbrom, 7.04.1821 r.); *ibid.*, b.p. *Raport od dozoru szkolnego miejscowego szkoły elementarnej w mieście Wolbromiu [...] egzaminujący o egzaminie z drugiego półrocza kursu letniego dnia 30 lipca 1822 r.* (Wolbrom, 30.07.1822 r.).

rych uczniach i uczennicach w czytaniu, pisaniu polskim i rachunkach początkowych korzyść dosyć dobra okazuje się”; w Pomorzanach „korzyść uczniów w czytaniu, pisaniu, rachunkach i początkach nauki chrześcijańskiej okazała się dokładna”; w Porębie Górnej „wszyscy odbierali nauki religii i katechizmu przez miejscowego plebana dawane w tydzień: w środę i w sobotę w szkole, a w niedzielę w kościele”; w Wolbromiu: „nauka obyczajowa i nauka chrześcijańska, poznanie głosek i zgłoskowanie, poznanie liczb dobre okazują się”. W latach kolejnych 1822–1824 takie szczegółowe określenie wyników nauki szkolnej zapisano w dokumentach z popisów odbytych w Pomorzanach, Olkusz i Przegini.

Dozory szkolne podając powyżej cytowane zapisy o „pożytkach” uczniów potwierdzały realizację celów nauczania ówczesnej szkoły elementarnej. Ta bowiem wypełniając nałożone na nią zadania, zapoznawała uczniów z podstawami czytania i pisania, rachunków oraz z założeniami nauki moralnej i religii chrześcijańskiej.

Sprawozdania z przeprowadzanych popisów nie informują o tym, czy uczniowie szkół elementarnych w dekanacie olkuskim korzystali z podręczników wydanych dla tego typu szkół przez kolejne instytucje oświatowe. W 1823 r. w systemie władz oświatowych Królestwa Polskiego dokonano reformy instytucji odpowiedzialnej za przygotowywanie tego typu podręczników. Reforma ta była odpowiedzią na zmiany polityczne zaszłe po 1815 r. Domniemywać można więc, że o ile używano jakichkolwiek podręczników (czego przytaczane źródła nie precyzują), to wykorzystywano te opracowane i wprowadzone do obiegu w czasach Komisji Edukacji Narodowej (Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych powstałe w 1775 r.) lub Księstwa Warszawskiego (Redakcja do Ksiąg Elementarnych powstała w 1809 r.)³³.

2.5. Nauczyciele

Po 1815 r. uprawnienia do nauczania wszystkim absolwentom szkół kształcących nauczycieli dla potrzeb szkolnictwa elementarnego (mężczyznom i kobietom), a zwłaszcza tym, którzy ukończyli Instytut Nauczycielski w Łowiczu, dawały naczelne (a rzadziej wojewódzkie) władze szkolne. Instytut w Łowiczu, założony w 1788 r., funkcjonował praktycznie do 1833 r. i kształcił nauczycieli dla potrzeb szkolnictwa elementarnego. W 1814 r. przekształcono go na Szkołę nauczycieli wiejskich i organistów, a czas trwania nauki obniżono z trzech do dwóch lat. Od 1828 r. stał się Instytutem guwernerów i nauczycieli prywatnych i elementarnych z 3-letnim okresem nauki. Niezależnie od owych przekształceń, w latach 1821–1830 łowicki zakład cieszył się dużą popularnością wśród młodzieży, która rozpoczynając w nim naukę mogła mieć 17–24 lat i zobowiązana była posiadać udokumentowane wykształcenie elementarne. Natomiast młodzi mężczyźni wstępujący do niego w wieku poborowym, na mocy dekretu z 7 października 1816 r., byli zwalniani z obowiązku służby wojskowej³⁴. Tak więc absolwenci tej właśnie szkoły, jak również pruskich seminariów nauczycielskich (w tym z Opola i Raciborza), byli nauczycielami odpowiednio przygotowanymi do pracy w szkolnictwie początkowym³⁵.

33 Por. M. Adrianek, *O książkach elementarnych w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” t. 22, 1979, nr 1, s. 18–37.

34 Por. J. Dutkiewicz, *Historia Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Marszałka J. Piłsudskiego (1768 [sic!]–1933)*, Łowicz 1934; E. Witkowska, *Powstanie i rozwój zakładu kształcenia nauczycieli w Łowiczu w XVIII i XIX wieku*, Łódź 1984.

35 J. Związek, *Utrata jurysdykcji przez biskupów krakowskich na Nowym Śląsku i w okręgu częstochowskim*, „Analecta Cracoviensia” 32 (2000), s. 401–413.

Z zestawienia nazwisk nauczycieli pracujących w szkołach wskazanych miejscowości dekanatu olkuskiego (umieszczonych w Tabelach 5–9) wynika, że wśród zatrudnionych nie było żadnej nauczycielki. Jednocześnie najprawdopodobniej w żadnej z wymienionych 10 szkół przez kolejne 7 półroczy nie uczył jeden i ten sam nauczyciel³⁶. Najdłuższym stażem pracy legitymowali się: Sebastian Lisowski w Bukownie, Stanisław Sporyciński w Chechle, Adam Kotowski w Kwaśniowie, Jan Bodał w Jangrocie oraz Jan Kopczyński w Przegini. Pracowali oni we wskazanych szkołach od czterech do sześciu półroczy. Informacje o posiadanych przez nich kwalifikacjach zawodowych są dość fragmentaryczne. Takowe, prawnie nadane im przez warszawską KRWRiOP, posiadali tylko: Józef Zakrzewski, Jan Bogdał i Andrzej Polakowski. Ten ostatni pracował w końcu lat dwudziestych i na początku lat trzydziestych XIX w. w szkole w Będzinie³⁷. Niektórzy, jak Sebastian Lisowski, uzyskali je od władz obwodowych, potwierdzonych przez władze wojewódzkie, bądź wyłącznie od władz obwodu olkuskiego (Michał Łajski). Byli i tacy (Kazimierz Bielikowski), którzy przyjęci zostali do pracy na podstawie „upoważnienia przez gromadę”. Można sądzić, że brak nauczycieli z właściwymi potwierdzonymi kwalifikacjami powodował, że miejscowe dozory szkolne zatrudniały zgłaszające się osoby niejako „samowolnie”, by zapewnić ciągłość funkcjonowania szkoły. Czy ci nauczyciele otrzymywali z czasem prawną nominację nie wiadomo, bo tego faktu w analizowanych sprawozdaniach nie podano.

Podejmując problem nauczycieli, należy zwrócić uwagę i na to, że niektórzy nauczyciele odchodzili „samowolnie” z pracy w szkole w określonej wsi. Wiele przemawia za tym, że czynili tak w poszukiwaniu stałego, jak i lepszego wynagrodzenia, dającego im utrzymać siebie i rodzinę. Wykonując obowiązki służbowe prawidłowo i poprawnie, przyznane im wynagrodzenia otrzymywali często po upływie dwóch, a nawet więcej miesięcy od określonych w protokole organizacji szkoły terminów przekazania im pensji i ordynarii. Z zestawienia informacji o regularności wypłacania pensji nauczycielom (Tabela 10) wynika, że tylko nauczyciele zatrudnieni w Kwaśniowie regularnie otrzymywali przyznane im wynagrodzenie pieniężne i tzw. ordynarię. Dość nieregularnie pensję za wykonaną pracę otrzymywali pracujący w szkołach między innymi w Bolesławiu, w Bukownie i w Olkuszu. Były przypadki, że nauczyciele wcale nie otrzymali pensji, bo szkoły z różnych przyczyn zaprzestawały funkcjonować; że otrzymywali ją „w części” (w Bolesławiu, Bydlinie, Jangrocie i Pomorzanach), „w 1/2 wysokości” (w Chechle) czy też „niezupełnie” (Bolesław, Jangrot). Natomiast w całym analizowanym okresie stowarzyszeni z Przegini nie opłacali w terminie pracującego w ich szkole nauczyciela. Tu warto dodać, że owa nieregularność opłacania nauczycieli wiejskich (w pieniądzu, jak i w tzw. naturze) pozostawała zjawiskiem dość powszechnym w tych latach w wielu szkołach, w tym między innymi w pobliskich: w Strzemieszyc Wielkiej i mieście Będzin³⁸.

Trudne warunki pracy nauczyciela, szczególnie brak domu szkolnego, nieprzychylny stosunek stowarzyszonych do nauczyciela oraz nieregularne uczęszczanie dzieci do szkoły bądź ich absencja na zajęciach, były zapewne przyczynami tego, że niekiedy otrzymywali

36 Określenia „prawdopodobnie” użyto, bowiem z niektórych opisowych informacji o kwalifikacjach nauczyciela (Tabele 5–9) można sądzić, iż był to ten sam co poprzednio (w półroczu poprzedzającym) nauczyciel, chociaż jego nazwiska nie wymieniono.

37 Por. A. Glimos-Nadgórska, *Szkołnictwo*, s. 80, przypis 19.

38 Por. *ibid.*, rozdz. 5.2; eadem, *Dzieje Szkoły*, rozdz. 2.3 i 4.1.

niezbyt pozytywną opinię ze swej pracy (Tabele 11–14), a z kolei taka powodowała, że w następnym półroczu bądź roku, nie byli zatrudnieni na dotychczasowej posadzie i zmuszeni do poszukiwania innego miejsca pracy.

Pozytywną ocenę postawy, zachowania i oceny pracy nauczyciela, bo te kwestie podnoszono we wskazanych raportach wyrażano zazwyczaj za pomocą następujących określeń: „sprawowanie moralne”; „sprawuje się przyzwoicie”; „pilność nienaganna, pilny i sprawuje się przyzwoicie”; „pilnie i regularnie pracuje”, a rzadziej: „chwalebne a sprawowanie bez zastrzeżeń”; „zachowuje się jak najprzyzwoiciej”; „pilność i zachowanie na zaletę zasługują”; „trzeźwo sprawuje się i na pochwałę zasługuje”. Co charakterystyczne, takie opinie przeważają w całym omawianym okresie (Tabele 11–14), a tylko przy nazwiskach kilku z nich zapisano: „pilność mierna”; „pilność ujdzie, bo są nadzieje poprawy”; „zachowanie złe”. Szczególnie pochlebne określenia postawy i pracy, wystawiono między innymi nauczycielom: Adamowi Kotowskiemu z Kwaśniowa, Stanisławowi Nowakowskiemu z Pomorza i Stanisławowi Sporycińskiemu z Chechła.

Z kolei opinie negatywne otrzymali nauczyciele (ich nazwisk nie podano) pracujący w latach 1822–1823 w Bolesławiu. Tu jednak w raporcie z półroczu letniego 1821 r. zapisano wyraźnie, że „tylko jeden chłopiec uczył się”, bo „górnictwo galmanowe rozpoczęło się i starsze dzieci rodzice zajęli do kopania galmanu”, ale co charakterystyczne: korzyść z nauki tegoż ucznia oceniono jako „dobrą”, a pracę nauczyciela jako „mierną”. Można sądzić, że podczas letniego popisu, nauczycielowi wystawiono tak niepochebną ocenę jego pracy, bo pracował „tylko” z jednym uczniem, nie bacząc na to, że cały czas pracował i nie był w stanie uczyć innych, bo ci do szkoły nie przychodzili. Takie zaskakujące opinie zamieszczono też w raportach z Chechła z 1822 r. (Tabele 9 i 11). Tu pracę tego samego nauczyciela, czyli Stanisława Sporycińskiego w półroczu zimowym uznano za „chwalebna i moralna”, a w półroczu letnim zapisano, że sprawował się „moralnie”, ale pracę oceniono jako „mierną”. I w podobny sposób określono pożytek jego uczniów: najpierw jako „znaczny”, a następnie jako „mierny”. Sformułowania zawarte w powyższych opiniach wprost zaskakują, ale należy je tłumaczyć tym, że w Bolesławiu nauczyciel pracował z dość zdolnym uczniem i został niewłaściwie oceniony. Z kolei w półroczu letnim 1822 r. do szkoły w Chechle uczęszczało mniej uczniów niż w półroczu zimowym tego roku i zapewne tymi, którzy „chodzili na nauki” w półroczu letnim, były dzieci wcześniej do szkoły nie uczęszczające i dlatego na egzaminie w lipcu nie wykazały się właściwymi umiejętnościami, przez co pracę nauczyciela a jednocześnie ich pożytek oceniono jako „mierny”.

Z zestawienia opinii wystawionych nauczycielom (Tabele 11–14) można zauważyć, że przeważają opinie pozytywne, a to daje podstawy do tego by sądzić, iż starali się dobrze wykonywać swoje obowiązki służbowe, pomimo: słabej frekwencji uczniów, braku odpowiednich izb szkolnych oraz podstawowych sprzętów i pomocy szkolnych (ławek i tabliczek). Natomiast wykazany w raportach „pożytek uczniów z ich pracy” niejednokrotnie był dość niewielki bądź mierny. Dostrzegając tę niejako sprzeczność ocen można sądzić, iż oceniający na popisach realnie spojrzeli na pracę nauczycieli i nie sugerowali się zbyt „nie-wielkim”, „miernym”, czy „żadnym” pożytkiem uczniów wyniesionym z nauki szkolnej, bowiem w wielu sprawozdaniach wyraźnie i jasno stwierdzono, że tenże brak pożytku wynika przede wszystkim z nieregularnego ich chodzenia do szkoły lub ich całkowitej nieobecności w szkole, a zatem z niemożliwości udzielania im nauki przez nauczyciela.

Zakończenie

Na początku lat dwudziestych XIX w. w wielu miejscowościach dekanatu olkuskiego swą działalność prowadziły szkoły powstałe niejako „od nowa”. Ich powstanie było związane ze staraniami władz oświatowych Królestwa Polskiego o uporządkowanie i wzmocnienie systemu szkolnictwa elementarnego. Większość szkół zorganizowano w okresie 1817–1818, a zasady ich funkcjonowania i uposażenia zapisano w odpowiednich protokołach. Zawierały one informacje o zawiązaniu w danej miejscowości towarzystwa szkolnego oraz o powinnościach i opłatach wnoszonych przez stowarzyszonych na rzecz nauczyciela. Mieszkańcy niektórych wsi, czyli członkowie poszczególnych towarzystw szkolnych, nie zawsze życzliwie odnosili się do zarządzeń władz Królestwa Polskiego obarczających ich posyłaniem swych dzieci na naukę i kolejnymi składkami. Dlatego dzieci do szkoły chodziły zazwyczaj od późnej jesieni do wczesnej wiosny, bo były potrzebne do wykonywania różnych prac domowych i gospodarskich. Zdobyte przez nich w tak krótkim czasie wiedza i umiejętności, były niejednokrotnie niewielkie, wręcz niewystarczające, by na ich podstawie pozytywnie oceniono pracę nauczycieli. Nauczyciele bowiem pracowali tylko z tymi dziećmi, które chodziły do szkoły, ale i one nie zawsze, z różnych przyczyn, uczestniczyły dwa razy w roku w zorganizowanych popisach, niejako o charakterze publicznym, czyli w sprawdzaniu ich wiedzy. Z tych więc przyczyn ich osiągnięcia nazywane „pożytkiem z pracy nauczyciela” oceniano jako mierne. Niekiedy zdarzało się, że praca nauczycieli była nisko oceniana, pomimo tego, że przykładowo wykonywali obowiązki służbowe. W prezentowanym okresie nauczyciele zatrudnieni w szkołach dekanatu olkuskiego posiadali w większości stosowne kwalifikacje wymagane do podjęcia pracy z dziećmi w szkołach elementarnych. Niektórzy z nich pracowali jednak bez zgody odpowiednich władz. Nie uzyskali oni – trudno powiedzieć z jakich powodów – urzędowego zainstalowania, czyli pisemnej decyzji odpowiednich władz, na objęcie posady nauczyciela w danej wsi. Pomimo wielu trudności i przeszkód wykonywali przyjęte na siebie obowiązki nauczycielskie i starali się, by uczniowie na popisach mogli wykazać się wiedzą i umiejętnościami wyniesionymi z uczęszczania do szkoły.

Tabela 1. Zestawienie sprawozdań z popisów szkolnych odbytych w latach 1821–1824 w szkołach parafialnych miejscowości dekanatu olkuskiego i przekazanych przez proboszczów władzom kościelnym

L.p.	Nazwa wsi (miasta) – siedziba szkoły	Zachowane sprawozdania z danego półrocza nauki szkolnej							
		1821		1822		1823		1824	
		zimowe	letnie	zimowe	letnie	zimowe	letnie	zimowe	letnie
1.	Bolesław	+	+	+	+	–	+	–	
2.	Bukowno	+	+	+	+	+	+	+	
3.	Bydlin	+	–	+	+	+	+	+	
4.	Chechło	+	+	+	+	+	+	+	
5.	Dłużec	+	–	–	+	–	–	–	
6.	Gołaczowy	+	+	+	–	–	–	–	
7.	Jangrot	+	+	+	+	+	+	+	
8.	Michałówka	+	+	+	+	+	+	+	
9.	Kąpiele Wielkie	+	–	–	+	–	–	+	
10.	Krzykawa	+	–	–	–	–	–	–	

11.	Kwaśniów	+	+	+	+	+	+	+
12.	Łobzów	+	-	-	+	-	-	+
13.	Olkusz	+	+	+	+	+	+	+
14.	Pomorzany	+	+	+	+	+	+	+
15.	Poręba Górna	+	-	-	-	-	-	-
16.	Przeginia	+	-	+	+	+	+	+
17.	Wolbrom	+	-	-	+	-	-	-

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 2. Zestawienie informacji o funkcjonowaniu 10 szkół parafialnych w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego w latach 1821–1824

Lp.	Półrocze	Nazwa wsi (miasta)	Odbywanie się zajęć szkolnych w latach:			
			1821	1822	1823	1824 (półrocze zimowe)
1.	zimowe	Bolesław	regularnie	regularnie	-	-
	letnie		regularnie	regularnie	wcale	
2.	zimowe	Bukowno	codziennie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		regularnie	nieregularnie	regularnie	
3.	zimowe	Bydlin	regularnie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		-	nieregularnie	regularnie	
4.	zimowe	Chechło	regularnie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		regularnie	regularnie	regularnie	
5.	zimowe	Jangrot	regularnie	regularnie	nieregularnie	lekcje nie odbywały się
	letnie		regularnie	nieregularnie	dzieci nie chodziły	
6.	zimowe	Michałówka	regularnie	regularnie	dość regularnie	regularnie
	letnie		regularnie	regularnie	regularnie	
7.	zimowe	Kwaśniów	regularnie	regularnie	codziennie	codziennie
	letnie		regularnie	codziennie	codziennie	
8.	zimowe	Olkusz	regularnie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		regularnie	regularnie	regularnie	
9.	zimowe	Pomorzany	regularnie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		regularnie	nieregularnie	regularnie	
10.	zimowe	Przeginia	regularnie	regularnie	regularnie	regularnie
	letnie		*	regularnie	regularnie	

* brak danych

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 3. Liczba uczniów uczęszczających do 10 szkół parafialnych regularnie prowadzących naukę w latach 1821–1824 w miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	Półrocze	Nazwa wsi (miasta)	Liczba uczniów i uczennic w latach							
			1821		1822		1823		1824	
			chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
1.	zimowe	Bolesław	21	9	23	8	–	–	–	–
	letnie		12	6	1	0	0	0	–	–
2.	zimowe	Bukowno	29	23	37	15	33	15	30	18
	letnie		14	15	–	–	33	15	–	–
3.	zimowe	Bydlin	28	37	20	14	38	26	36	26
	letnie		–	–	–	–	15	12	–	–
4.	zimowe	Chechło	27	13	32	15	27	16	21	19
	letnie		16	3	21	8	23	7	–	–
5.	zimowe	Jangrot	25	6	21	2	22	11	–	–
	letnie		29	9	2	0	0	0	–	–
6.	zimowe	Michałówka	15	5	12	4	20	4	16	2
	letnie		15	6	16	2	15	10	–	–
7.	zimowe	Kwaśniów	35	10	45	14	38	13	38	9
	letnie		35	9	45	15	46	13	–	–
8.	zimowe	Olkusz	17	7	39	12	26	14	28	13
	letnie		24	18	29	14	23	18	–	–
9.	zimowe	Pomorzany	24	10	17	15	16	4	16	14
	letnie		20	10	12	8	12	8	–	–
10.	zimowe	Przeginia	24	9	21	10	19	5	13	4
	letnie		–	–	16	5	15	4	–	–

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wobromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 4. Liczba uczniów (chłopców i dziewcząt) uczęszczających regularnie na naukę w półroczach zimowych lat 1821–1824 w miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	Miejsce usytuowania szkoły	Liczba uczniów		
		chłopców	dzievcząt (%)	ogółem
1.	Bukowno	129	71 (35)	200
2.	Bydlin	122	103 (45)	225
3.	Chechło	107	63 (37)	170
4.	Michałówka	63	15 (19)	78
5.	Kwaśniów	156	46 (30)	202
6.	Olkusz	110	46 (37)	156
7.	Pomorzany	73	43 (37)	116
8.	Przeginia	77	28 (26)	105

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wobromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 5. Zestawienie nazwisk nauczycieli uczących w 10 szkołach regularnie prowadzących naukę w 1821 r. w miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	1821 r. (półrocze)	Nazwa wsi (miasta)	Nazwisko i imię nauczyciela	Posiadane uprawnienia (data ich uzyskania)
1.	zimowe	Bolesław	Wincenty Pikulski	nie podano (21 VI 1820)
	letnie		Wincenty Pikulski	nie podano (21 VI 1820)
2.	zimowe	Bukowno	Sebastian Lisowski	nie podano (10 I 1821)
	letnie		Sebastian Lisowski	nie podano (10 I 1821)
3.	zimowe	Bydlin	Józef Zakrzewski	nie podano (1821)
	letnie		–	–
4.	zimowe	Chechło	Ignacy Płatkowski	nie podano (31 XII 1820)
	letnie		Ignacy Płatkowski	nie podano (31 XII 1820)
5.	zimowe	Jangrot	nie podano	nie podano (nie podano)
	letnie		Jan Bogdał	KRWriOP Warszawa (26 VIII 1818)
6.	zimowe	Michałówka	nie podano	nie podano
	letnie		Kazimierz Bielikowski	władze lokalne (nie podano)
7.	zimowe	Kwaśniów	Adam Kotowski	władze miejscowe (20 IX 1818)
	letnie		Adam Kotowski	władze miejscowe (20 IX 1818)
8.	zimowe	Olkusz	Michał Łajski	władze obwodu olkuskiego (28 X 1820)
	letnie		nie podano	władze miejscowe (20 IX 1818)
9.	zimowe	Pomorza- ny	Stanisław Nowakowski	władze miejscowe (3 VII 1818)
	letnie		nie podano	władze miejscowe (nie podano)
10.	zimowe	Przeginia	nie podano	nie podano
	letnie		–	–

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 6. Zestawienie nazwisk nauczycieli uczących w 10 szkołach regularnie prowadzących naukę w 1822 r. w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	1822 r. (półrocze)	Nazwa wsi (miasta)	Nazwisko i imię nauczyciela	Posiadane uprawnienia (data)
1.	zimowe	Bolesław	nie podano	nie podano (nie podano)
	letnie		nie podano	upoważniony (nie podano)
2.	zimowe	Bukowno	Sebastian Lisowski	nie podano (24 IV 1817)
	letnie		nie podano	nie podano (nie podano)
3.	zimowe	Bydlin	Józef Zakrzewski	KWRiOP Warszawa (1821)
	letnie		nie podano (nauczyciel zrezygnował z pracy)	KWRiOP Warszawa (1821)
4.	zimowe	Chechło	Stanisław Sporyciński	nie podano (20 X 1821)
	letnie		Stanisław Sporyciński	nie podano (20 X 1821)
5.	zimowe	Jangrot	Jan Bogdał	KWRiOP Warszawa (27 XI 1817)
	letnie		Jan Bogdał	KWRiOP Warszawa (27 XI 1817)

6.	zimowe	Michałówka	Kazimierz Bielikowski	upoważ.[niony] przez gromadę (nie podano)
	letnie		Kazimierz Bielikowski	upoważ.[niony] przez gromadę (nie podano)
7.	zimowe	Kwaśniów	nie podano	władze wojewódzkie (nie podano)
	letnie		Adam Kotowski	władze wojewódzkie (20 IX 1818)
8.	zimowe	Olkusz	nie podano	nie podano (nie podano)
	letnie		Andrzej Polakowski	upoważniony (nie podano)
9.	zimowe	Pomorzany	nie podano	upoważniony (nie podano)
	letnie		nie podano	władze miejscowe (9 V 1821)
10.	zimowe	Przeginia	Jan Kopczyński	nie podano (2 X 1818)
	letnie		Jan Kopczyński	nie podano (2 X 1818)

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1822 r.

Tabela 7. Zestawienie nazwisk nauczycieli uczących w 10 szkołach regularnie prowadzących naukę w 1823 r. w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	1823 r. (półro- cze)	Nazwa wsi (miasta)	Nazwisko i imię nauczyciela	Posiadane uprawnienia (data)
1.	zimowe	Bolesław	–	–
	letnie		nie podano	upoważniony (nie podano)
2.	zimowe	Bukowo	Sebastian Lisowski	nie podano (24 IV 1817)
	letnie		Sebastian Lisowski	nie podano (24 IV 1817)
3.	zimowe	Bydlin	Józef Zakrzewski	KWRiOP Warszawa (23 V 1821)
	letnie		Franciszek Nokamowicz	upoważniony (nie podano)
4.	zimowe	Chechło	Stanisław Sporyciński	nie podano (11 VI 1822)
	letnie		Stanisław Sporyciński	nie podano (11 VI 1822)
5.	zimowe	Jangrot	Jan Bogdał	KWRiOP Warszawa (27 XI 1817)
	letnie		nie podano	nie podano
6.	zimowe	Michałówka	Kazimierz Bielikowski	upoważ.[niony] przez gromadę (nie podano)
	letnie		nie podano	upoważ.[niony] przez gromadę (nie podano)
7.	zimowe	Kwaśniów	Adam Kotowski	władze obwodu olkuskiego (20 IX 1818)
	letnie		Adam Kotowski	władze obwodu olkuskiego (20 IX 1818)
8.	zimowe	Olkusz	nie podano	nie podano
	letnie		nie podano	upoważniony (21 X 1821)
9.	zimowe	Pomorzany	nie podano	nie podano (nie podano)
	letnie		nie podano	nie podano (nie podano)
10.	zimowe	Przeginia	Jan Kopczyński	nie podano (2 X 1818)
	letnie		Jan Kopczyński	nie podano (2 X 1818)

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1823 r.

Tabela 8. Zestawienie nazwisk nauczycieli (łącznie z potwierdzeniem ich uprawnień do nauczania) uczących w 10 szkołach regularnie prowadzących naukę w pierwszym półroczu 1824 r. w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	1824 r. (I półrocze)	Nazwa wsi (miasta)	Nazwisko i imię nauczyciela	Posiadane uprawnienia (data)
1.	zimowe	Bolesław	–	–
2.	zimowe	Bukowno	Sebastian Lisowski	nie podano (24 IV 1827)
3.	zimowe	Bydlin	nie podano	nie podano (nie podano)
4.	zimowe	Chechło	Stanisław Sporyciński	nie podano (11 VI 1822)
5.	zimowe	Jangrot	nie podano	nie podano (nie podano)
6.	zimowe	Michałówka	nie podano	nie podano (nie podano)
7.	zimowe	Kwaśniów	Tomasz Połowski	nie podano (20 IX 1818)
8.	zimowe	Olkusz	nie podano	upoważniony od trzech lat (nie podano)
9.	zimowe	Pomorzany	Stanisław Nowakowski	nie podano (9 V 1821)
10.	zimowe	Przegonia	Jan Kopczyński	nie podano (2 X 1818)

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkołkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1824 r.

Tabela 9. Zestawienie nazwisk nauczycieli uczących w 10 szkołach regularnie prowadzących naukę w latach 1821–1824 w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego

L.p.	Półrocze	Nazwa wsi (miasta)	Nazwisko i imię nauczyciela w roku:			
			1821	1822	1823	1824
1.	zimowe	Bolesław	Wincenty Pikulski	–	–	–
	letnie		Wincenty Pikulski	–	–	–
2.	zimowe	Bukowno	Sebastian Lisowski	Sebastian Lisowski	Sebastian Lisowski	Sebastian Lisowski
	letnie		Sebastian Lisowski	–	Sebastian Lisowski	–
3.	zimowe	Bydlin	Józef Zakrzewski	Józef Zakrzewski	Józef Zakrzewski	–
	letnie		–	–	Franciszek Nokamowicz	–
4.	zimowe	Chechło	Ignacy Płatkowski	Stanisław Sporyciński	Stanisław Sporyciński	Stanisław Sporyciński
	letnie		Ignacy Płatkowski	Stanisław Sporyciński	Stanisław Sporyciński	–
5.	zimowe	Jangrot	–	Jan Bogdał	Jan Bogdał	–
	letnie		Jan Bogdał	Jan Bogdał	–	–
6.	zimowe	Michałówka	–	Kazimierz Bielikowski	Kazimierz Bielikowski	–
	letnie		Kazimierz Bielikowski	Kazimierz Bielikowski	–	–

7.	zimowe	Kwaśniów	Adam Kotowski	–	Adam Kotowski	Tadeusz Połowski
	letnie		Adam Kotowski	Adam Kotowski	Adam Kotowski	–
8.	zimowe	Olkusz	Michał Łajski	–	–	–
	letnie		–	Andrzej Polakowski	–	–
9.	zimowe	Pomorzany	Stanisław Nowakowski	–	–	Stanisław Nowakowski
	letnie		–	–	–	–
10.	zimowe	Przebinia	–	Jan Kopczyński	Jan Kopczyński	Jan Kopczyński
	letnie		–	Jan Kopczyński	Jan Kopczyński	–

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wobromskiego o szkołach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 10. Zestawienie informacji o regularności wypłacania pensji nauczycielom pracującym w 10 szkołach parafialnych w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego w latach 1821–1823 i w I półroczu 1824 r.

L.p.	Półrocze	Nazwa wsi (miasta)	Odebranie przez nauczyciela wynagrodzenia w roku:			
			1821	1822	1823	1824
1.	zimowe	Bolesław	niezupełnie	tak	–	–
	letnie		nie	w części	nie	–
2.	zimowe	Bukowno	nie	nie	tak	nie
	letnie		w części	nie	tak	–
3.	zimowe	Bydlin	nie	tak	tak	nie
	letnie		–	brak nauczyciela	w części	–
4.	zimowe	Chechło	nie	nie	½ odebrał	po części
	letnie		½ odebrał	tak	w części	–
5.	zimowe	Jangrot	niezupełnie	nie	tak	szkoła nie odbywa się
	letnie		w części	tak	nie	–
6.	zimowe	Michałówka	tak	nie	tak	tak
	letnie		tak	tak	tak	–
7.	zimowe	Kwaśniów	tak	tak	tak	tak
	letnie		tak	tak	tak	–
8.	zimowe	Olkusz	nie	tak	tak	po części
	letnie		nie	tak	nie	–
9.	zimowe	Pomorzany	nie	nie	tak	tak
	letnie		po części	tak	tak	–
10.	zimowe	Przebinia	nie	nie	nie	nie
	letnie		–	nie	nie	–

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wobromskiego o szkołach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego z lat 1821–1824.

Tabela 11. Zestawienie opinii wystawionych nauczycielom i określenie „pożytku uczniów” z ich pracy w 10 szkołach w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego regularnie prowadzących naukę w 1821 r.

L.p.	Półroczce	Nazwa wsi (miasta)	Opinia wystawiona nauczycielom	„Pożytek” z pracy nauczyciela dla uczniów
1.	zimowe	Bolesław	pilność ujdzie; sprawowanie dosyć niezłe	dobry
	letnie		są nadzieje poprawy	dobry
2.	zimowe	Bukowno	chwalebna, zdolność i pilność bez zarzutów	chodzących – pilny; nie chodzących – mierny
	letnie		nienaganna	chodzących – pilny; nie chodzących – mierny
3.	zimowe	Bydlin	dosyć pilny	chodzący uczniowie postępują w naukach
	letnie		–	–
4.	zimowe	Chechło	pilnie i moralnie prawuje się	chodzących – pilny; nie chodzących – mierny
	letnie		nienaganna	mierny
5.	zimowe	Jangrot	pilność nienaganna	niewielki
	letnie		sprawowanie nienaganne	mierna
6.	zimowe	Michałówka	pilność, sprawowanie się moralne	mierny
	letnie		sprawowanie się moralne	mierny
7.	zimowe	Kwaśniów	chwalebne; sprawowanie bez zastrzeżeń	chodzących – mierny
	letnie		sprawowanie się	mierny
8.	zimowe	Olkusz	pilny, sprawuje się przyzwoicie	korzyść niezgorsza
	letnie		sprawuje się przyzwoicie	korzyść w naukach dokładna
9.	zimowe	Pomorzany	pilny, sprawuje się przyzwoicie	korzyść w naukach dokładna
	letnie		sprawuje się przyzwoicie	korzyść w naukach dosyć dobra
10.	zimowe	Przeginia	pilny i moralny	korzyść w naukach dokładna
	letnie		–	–

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1821 r.

Tabela 12. Zestawienie opinii wystawionych nauczycielom i określenie „pożytku uczniów” z ich pracy w 10 szkołach w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego regularnie prowadzących naukę w 1822 r.

L.p.	Półroczce	Nazwa wsi (miasta)	Opinia wystawiona nauczycielom	„Pożytek” z pracy nauczyciela dla uczniów
1.	zimowe	Bolesław	mierna	mierny
	letnie		mierna	dobry
2.	zimowe	Bukowno	dobra	żaden
	letnie		dobra	żaden
3.	zimowe	Bydlin	dobra	mierny
	letnie		brak nauczyciela	znaczne

4.	zimowe	Chechło	chwalebna i moralna	znaczny
	letnie		mierna; moralny	mierny
5.	zimowe	Jangrot	pilny; pracuje regularnie	średni
	letnie		pilność żadna bo dzieci do szkoły nie chodziły	mierny
6.	zimowe	Michałówka	pilny; pracuje regularnie	mierny
	letnie		pilnie i regularnie pracuje	średni
7.	zimowe	Kwaśniów	pilność i sprawowanie na zaletę zasługują	mierny
	letnie		mierny	mierny
8.	zimowe	Olkusz	pilność dostatnia, sprawowanie się przyzwoicie	dosyć dobra
	letnie		sprawuje się przyzwoicie	dosyć dobra
9.	zimowe	Pomorzany	pilny, sprawuje się dobrze	dosyć dobra
	letnie		pilny; sprawuje się dobrze	dosyć dobra
10.	zimowe	Przeginia	pilny i moralny	nie określono
	letnie		pilny i moralny	nie określono

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1822 r.

Tabela 13. Zestawienie opinii wystawionych nauczycielom i określenie „pożytku uczniów” z ich pracy w 10 szkołach w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego regularnie prowadzących naukę w 1823 r.

L.p.	Półrocze	Nazwa wsi (miasta)	Opinia wystawiona nauczycielom	„Pożytek” z pracy nauczyciela dla uczniów
1.	zimowe	Bolesław	–	–
	letnie		zła	żaden
2.	zimowe	Bukowno	przyzwoicie zachowuje się	dobry
	letnie		przyzwoicie zachowuje się	dobry
3.	zimowe	Bydlin	zachowanie przykładowe	znaczny
	letnie		dobrze	mierny
4.	zimowe	Chechło	pilnie i moralnie	znaczny
	letnie		bardzo znacznie; jak najprzyzwoiciej	średni
5.	zimowe	Jangrot	mierne	średni
	letnie		brak określenia, bo dzieci do szkoły nie chodziły	nie określono, bo dzieci do szkoły nie chodziły
6.	zimowe	Michałówka	pilny; pracuje regularnie	średni
	letnie		pilny i gorliwy	dobry
7.	zimowe	Kwaśniów	bardzo dobre	mierny
	letnie		chwalebne	dobry u dzieci chodzących; mierny dla nie chodzących

8.	zimowe	Olkusz	pilny, przykładowy; sprawuje się przyzwoicie	dosyć dobry
	letnie		nienaganny	dobry; część – pomierny
9.	zimowe	Pomorzany	pilny, sprawuje się dobrze	dosyć dobry
	letnie		pilny; sprawuje się dobrze	dosyć dobry
10.	zimowe	Przeginia	pilny i moralny	nie określono
	letnie		pilny i moralny	nie określono

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1823 r.

Tabela 14. Zestawienie opinii wystawionych nauczycielom i określenie „pożytku uczniów” z ich pracy w 10 szkołach w poszczególnych miejscowościach dekanatu olkuskiego regularnie prowadzących naukę w pierwszym półroczu 1824 r.

L.p.	Nazwa wsi (miasta)	Opinia wystawiona nauczycielom [ocena „pilności i sprawowania”]	„Pożytek” z pracy nauczyciela dla uczniów
1.	Bolesław	–	–
2.	Bukowno	moralne	dobry
3.	Bydlin	pilny i moralny	znaczne
4.	Chechło	dosyć dobre	dobry
5.	Jangrot	zajęcia nie odbywały się	brak oceny, bo dzieci do szkoły nie chodziły
6.	Michałówka	pilny i moralny	znacznym
7.	Kwaśniów	staranny	dosyć dobry
8.	Olkusz	dokładny, nie ma mu nic do zarzucenia	okazały dosyć postęp
9.	Pomorzany	trzeźwo sprawuje się, zasługuje na pochwałę	dosyć korzyść
10.	Przeginia	pilny i moralny	nie określono

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. Raporty przedstawione z popisów odbytych w szkołach parafialnych dekanatu olkuskiego w 1824 r.

Tabela 15. Funkcjonowanie szkoły elementarnej w Wolbromiu w latach 1821–1822 (według danych zawartych w raportach z popisów szkolnych)

Pytanie z raportu	Odpowiedź osób sporządzających raport z popisu
Raport z popisu po pierwszym półroczu roku szkolnego 1820/1821 (Wolbrom, 7 kwietnia 1821 r.)	
Czy [nauka] odbywa się regularnie?	odbywa się regularnie
Uczniów w pierwszym półroczu było: chłopców dziewcząt	32, żydów 18 22
Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód	Odbiera rzetelnie z kasy miasta Wolbromia stosownie do organizacji.
Pilność i sprawowanie się nauczyciela	Nauczycielem jest Alojzy Paczyński wdowiec, do uczenia dzieci upoważniony od Wysokiej Komisji Województwa Krakowskiego, pilnuje i sprawuje się moralnie.

Korzyść uczniów z nauki w ogólność [sic!]	Według wykazu klasa 2 pod niego czyta, pisze i rachuje gatunków 3 prostych, prócz tego nauka obyczajowa i chrześcijańska [sic!]. Klasa pierwsza poznawanie głosek i zgłoskowanie, i poznawanie liczby dobra okazuje się.
Raport z popisu po drugim półroczu roku szkolnego 1821/1822 (Wolbrom, Wolbrom, 30 lipca 1822 r.)	
Czy [nauka] odbywa się regularnie?	odbywa
Uczniów w pierwszym półroczu było: chłopców	religii katolickiej: 16, wyznania mojżeszowego: 23
dziewcząt	religii katolickiej: 6, wyznania mojżeszowego: 7
Nauczyciel czy odebrał półroczny przychód	odebrał
Pilność i sprawowanie się nauczyciela	Nauczycielem jest Alojzy Paciński wdowiec, do uczenia dzieci upoważniony od Wysokiej Komisji Wojewódzkiej Województwa Krakowskiego, pilnuje i sprawuje się moralnie.
Korzyść uczniów z nauki w ogólność [sic!]	Z przyczyny rodziców odrywających dzieci do usług domowych bardzo mała okazała się. Z wyznania mojżeszowego żaden się nie stawił na examen.

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II, b.p. *Raport od dozoru szkolnego miejscowego szkoły elementarnej w mieście Wolbromie powiecie pileckim obwodzie olkuskim władztwie krakowskim zwiastujący o odbytym popisie z pierwszego półroczu 1820/1821* (Wolbrom, 7.04.1821 r.); *ibid.*, b.p. *Raport od dozoru szkolnego miejscowego szkoły elementarnej w mieście Wolbrom powiecie pileckim obwodzie olkuskim województwie krakowskim exystujący o odbytym egzaminie z drugiego półroczu kursu letniego dnia 30 lipca 1822 r.* (Wolbrom, 30.07.1822 r.).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie: Raporty dekanatów siewierskiego i wolbromskiego o szkółkach parafialnych II.

Źródła drukowane

Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Cracoviensis, [w:] *Ordo officii Divini pro dioecesi Cracoviensi juxta Rubricas Breviarii et Missalis Romani tam generales quam particulares nec non Decreta Sacras Rituum Congregationis in annum Domini [...] post Bissextilem primum et post Embolismalem secundum conscriptus Joanne Pysch Vice-Decano Ecclesiae Cathedr. Crac, Cracoviae 1817–1818, 1820–1832, 1838* [Cracoviae 1817–1818, 1820–1832, 1838].

Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym, t. 1: *Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816–1828*, wyd. i wstęp J. Leskiewiczowa, F. Ramotowska, Warszawa 1984.

Teksty źródłowe do dziejów regionu częstochowskiego, red. A.J. Zakrzewski, Z. 3: *Szkolnictwo elementarne*, red. J. Związek, Częstochowa 1996.

Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807–1812, wstęp Z. Kukulski, Lublin 1931.

Literatura przedmiotu

- Adrianek M., *O książkach elementarnych w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” t. 22, 1979, nr 1, s. 18–37.
- Artymiak A., *Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w obwodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816–1862)*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964.
- Chlebowski B., *Olkusz*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1886, s. 486–493.
- Dutkiewicz J., *Historia Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Marszałka J. Piłsudskiego (1768 [sic!]-1933)*, Łowicz 1934.
- Dziechciarz O., *Przewodnik po ziemi olkuskiej. Cz. 1: Olkusz*, Olkusz 2000.
- Glimos-Nadgórska A., *Dzieje Szkoły nr 1 w Strzemieszycach Wielkich (1806–1939) wraz z tekstami źródłowymi*, Bielsko-Biała 2018.
- Glimos-Nadgórska A., *Szkolnictwo Będzina 1795–1918 wraz z tekstami źródłowymi*, Katowice 2012.
- Grzybowski M.M., *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu północnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764–1830)*, Płock 1987.
- Jemielity W., *Duchowieństwo katolickie w szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego*, „Studia Podlaskie” t. 11, 2001, s. 51–72.
- Jędrzejewski P., *Działalność Komisji Boni Ordinisi dla miast wielkorządów krakowskich w Olkuszu w latach osiemdziesiątych XVIII stulecia*, „Kwartalnik Historyczny” t. 74, 2017, z. 2, s. 237–265.
- Kallas M., *Historia ustroju Polski X–XX wiek*, Warszawa 2003.
- Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, Warszawa-Kraków 1978.
- Kracik J., *Duszpasterstwo parafialne w dekanacie Nowa Góra w pierwszej połowie XVIII wieku*, [w:] *Studia Kościelno-Historyczne*, t. 2, red. B. Kumor, Lublin 1977, s. 127–282.
- Kucha R., *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982.
- Kumor B., *Granice (archi)diecezji krakowskiej (1000–1939)*, „Prawo Kanoniczne” t. 6, 1963, z. 4, s. 535–556.
- Kumor B., *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszłość” t. 17, 1963, s. 187–232.
- Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004.
- Natanek P., *Organizacja terytorialna diecezji krakowskiej w latach 1795–1939*, Kraków 1995.
- Natanek P., *Ustrój i organizacja diecezji krakowskiej w latach 1795–1939*, Kraków 1994 (masz.), t.3 (mapy).
- Olszewski D., *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku. Analiza środowiska diecezjalnego*, Lublin 1984.
- Pilarczyk F., *Elementarze polskie od ich XVI-wiecznych początków do II wojny światowej*, Zielona Góra 2003.
- Podgórska E., *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*, Warszawa 1960.

- Sałata J., *Olkusz*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 539–540.
- Suchan E., *Historyczny zarys organizacji szkolnictwa elementarnego w Polsce od Komisji Edukacji Narodowej po dobę obecną*, Brześć nad Bugiem 1937.
- Tomczyk K., *Dzieje wsi i parafii Przegonia*, Kraków 2008.
- Trzebiński W., Borkiewicz A., *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1913 (zarys historyczny)*, Warszawa 1956 (*Dokumentacja Geograficzna*, z. 4).
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie*, Poznań 1963.
- Winiarz A., *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin 2002.
- Wiśniewski J., *Dzieje miasta Olkusza, jego kościołów i pamiątek*, Marjówka 1933.
- Witkowska E., *Powstanie i rozwój zakładu kształcenia nauczycieli w Łowiczu w XVIII i XIX wieku*, Łódź 1984.
- Właźlak W., *Szkoły elementarne w okręgu pajęczańskim (1808–1832)*, Częstochowa 2001.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980.
- Zapart A., *Szkolnictwo parafialne w archidiecezji krakowskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983.
- Związek J., *Utrata jurysdykcji przez biskupów krakowskich na Nowym Śląsku i w okręgu częstochowskim*, „*Analecta Cracoviensia*” t. 32, 2000, s. 401–413.

ks. dr **Mariusz Trąba**, dr n. hum. w zakresie historii (Uniwersytet Śląski), mgr teologii dogmatycznej (PAT w Krakowie), adiunkt w Instytucie Historii na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Obszary badań naukowych: dzieje Kościoła w XIX i XX w., Kościół katolicki wobec ustrojów totalitarnych, dzieje pogranicza Górnego Śląska, Królestwa Polskiego (Zagłębia Dąbrowskiego) i Galicji (Małopolski) w XIX i XX w.
e-mail: mariusztraba@wp.pl

Data zgłoszenia artykułu: 22 lipca 2019

Data przyjęcia do druku: 12 listopada 2019